Dosentti (FT) Ismo Björn Joensuu 21.10.2022

Itä-Suomen yliopisto

Karjalan tutkimuslaitos

ismo.bjorn@uef.fi

044 0494 851

Lausunto

Hallituksen esitys eduskunnalle kaivoslain muuttamisesta (HE 126/2022)

Kiitän eduskunnan talousvaliokuntaa mahdollisuudesta antaa lausunto kaivoslain muuttamisesta ja esitän seuraavan.

Vesi ennen kaikkea

Kansalaisten kaivoksiin kohdistamassa epäluulossa ei ole kyse malmista, muista kaivosmineraaleista tai kaivoksista itsessään. Kyse on puhtaasta vedestä.

Kaivosten hyväksyttävyys ei parane, jos kaivosten alapuolisten vesistön varrella asuvilla ja siellä kiinteistöjä omistavilla ei ole takeita vesistöjen säilymisestä käyttökelpoisina myös jatkossa.

Lakiesityksessä tulee selkeänä esille hallituksen tahtotila ulkomaalaisten investointien saamiseksi Suomeen. Euroopan unionin tavoittelemaan vihreään siirtymään pyritään turvaamalla akkujen valmistukseen tarvittavien metallien etsintä ja louhinta. Lähtökohta on kaivostoimijoiden, kärsijöinä ovat luonto, maanomistajat ja kansalaiset. Laki on ilmeisessä ristiriidassa Euroopan uninon vesipuitedirektiivin kanssa, joka edellyttää luonnonvaraa hyödyntävien yritysten säilyttävän veden hyvän ekologisen ja kemiallisen tilan, ja kieltää yksiselitteisesti veden luokituksen heikentämisen.

Kaivoslaissa tulisi olla kyse siitä, kuinka maaperän rikkaudet saadaan hyödyntämään suomalaista yhteiskuntaa, ja siten, että kaivoksista olisi nyt ja tulevaisuudessa mahdollisimman vähän haittaa luonnolle. Kyse on niistä ehdoista, joita kansainväliselle pääomalle määrätään, kun se toimii Suomessa maaperää ja vesistöjä vahingoittaen ja sijoittajilleen rahaa louhien.

Nyt on paikka määritellä kaivosyhtiöille selkeät korvausmaksut, kaivosvero ja louhintamaksu, ympäristö- ja yhteiskuntavastuu. Tämä on tehtävä paikallisesti kohdistaen ja tulevaisuutta ajatellen. Samalla on mahdollisuus yrittää palauttaa kansalaisten kaivoskysymyksissä horjunut luottamus viranomaistoimintaan.

Kaivoshankkeille on saatava tarkat aikataulut ja päästöille selkeät raja-arvot. Näistä on pidettävä kiinni, eikä ylityksiä tule sallia. Kaivosten ympäristövaikutuksia on seurattava koko niiden elinkaaren ajan, siis suunnittelu- ja rakentamisvaiheesta sulkemis- ja jälkivaiheisiin saakka. Lupaehtojen ylityksistä on yrityksille määrättävä tuntuva sakko ja tarvittaessa on koko hanke keskeytettävä. Valvontaan, ennallistamiseen ja seurantaan tarvittavat resurssit on perittävä suoraan kaivosyrityksiltä.

Vanhentunut perusta ja nykyinen tilanne

Esitetty lakiehdotus on perusteiltaan vanhentunut, sillä sen taustalla on hahmotettavissa menneen ajan näkemys kaivoksista koko yhteiskuntaa hyödyntävinä laitoksina, ajoilta, jolloin toimijat olivat sidoksissa sijaintipaikkaansa ja keskeinen toimija oli valtionyhtiö Outokumpu Oy. Se oli myös malminetsintäyhtiö, joka pyrki tekemään malminetsinnästä kansallishyveen. Malmeista puhuttiin tuolloin kansallisaarteina, joilla rakennettiin hyvinvointivaltiota ja kaivokset laajoista haitoistaan huolimatta saivat hyväksyntänsä siitä, että niiden nähtiin hyödyntävän koko yhteiskuntaa.

Tänään ja tulevaisuudessa kaivostoimijat tulevat pääosin maan rajojen ulkopuolelta ja hyödyn saajat ovat (epämääräisiksi koetut) kansainväliset toimijat. Malmin etsinnästä ja kaivosten valmistelusta vastaavat pitkälti ns. pioneeriyhtiöt, joiden tarkoituskaan ei ole toimia varsinaisena kaivosyrittäjänä, vaan niiden toiminta perustuu nykyisen lainsäädännön mahdollistamaan lupien siirtoon, kaivostoiminnan valmisteluun ja myyntiin pääasiassa ulkomaalaisille rahoittajille tai kansainvälisille suuryrityksille. Suomessa ne toimivat eri nimisinä tytäryhtiöinä.

Kansainvälisen kaivosteollisuuden silmissä Suomen valtteja ovat kiinnostavien ja vapaasti vallattavien esiintymien ohella prosessissa tarvittava puhdas ja makea vesi, joka soveltuu myös viemäriksi. Valtteja ovat myös toimiva yhteiskunta, yhteiskuntarauha ja kaivosmyönteinen lainsäädäntö ja viranomaiset. Kansainvälisiä yrityksiä eivät kiinnosta suomalainen luonto,

yhteiskunta tai kulttuuri. Kuvaava esimerkki tulee tämän päivän Outokummusta, jossa nykyisen ruotsalaisrahoitteisen kaivosyrityksen ensimmäinen aie on kaataa aiemmasta kaivostoiminnasta ja kansallisesta teollisuushistoriasta kertova, rakennushistoriallisesti arvokkaana suojeltu Keretin kaivostorni. Jos kaivosyritykset eivät kunnioita kulttuurihistoriallisesti suojeltua ympäristöä, niin epäiltävä on, kiinnostaako niitä myöskään luonto tai paikallisten ihmisen oikeudet ympäristöönsä tai kulttuuriperintöönsä.

Kummastusta herättää myös se, että nykyinen akkumineraaliyhtiö väheksyy oman toimialansa historiaa, ja jopa niin, että aikoo hävittää sitä purkamalla vanhan kaivospaikkakunnan kauimmaksi näkyvän maamerkin. Päinvastoin olettaisi, että yhtiö puoltaisi kaivostoiminnan sosio-kulttuurisia piirteitä, ja linjaisi sen jatkumoon. Nyt olisi mahdollisen lain velvoittamana ottaa käyttöön ympäristöä kokonaisvaltaisesti huomioivia ratkaisuja – myös rakennettu ympäristö.

Suomalaiset paikallisina

Suomalaisille ovat tärkeitä sauna, puhdas löylyvesi omasta järvestä tai mökkikaivosta, uiminen, kalastus, marjastus, sienestys ja metsästys. Kansainvälisille toimijoille suomalaiset ovat saunoineen samanlainen outo kansa kuin mikä muu tahansa, vaikka suomalaisia ei alkuperäiskansan status suojaa. Kaivokset keskittyvät Itä- ja Pohjois-Suomeen, siis alueille, joissa luonnolla on keskeinen merkitys elämänlaadun kannalta. Monin paikoin metsästys- tai marjastuskauden alku päihittää yhä palkkatyön.

Lakiluonnoksessa kaivostoimijoiden etu menee yleisen ja paikallisen edun edelle. Kyse on maaperän rikkauksista, joiden toivoo hyödyttävän nimenomaan erityisesti niitä alueita, joissa kaivos sijaitsee, ja jotka siitä haittaa kokevat. Nyt niitä uhkaa puhtaan veden menetyksen ohella kiinteistöjen hinnan lasku ja luonnon käytön rajoitukset. Epävarmuuden aika on valtausten ja malminetsinnän suhteen on edelleen kohtuuttoman pitkä.

Kunnan asema päättäjänä

Päätösvallan luovuttamista osittain paikallistasolle, kunnalle, on pidettävä askeleena oikeaan suuntaan. Kunnassa voidaan pohtia hyötyjen ja haittojen jakautumista, lyhytaikaisen kaivostoiminnan ja kunnan pidempiaikaisten elinkeinojen suhdetta. Ongelmana kuitenkin on, että kaivosten vaikutukset ulottuvat sijaintikuntaansa laajemmalle. Kaivos vaatii energiaa ja voimalinjoja. Kaivos vaatii raskaita kuljetuksia ja maanteitä. Kaivos vaatii suuria maansiirtotöitä, varastoalueita sivukiville ja jätevesille. Eikä kyse ole pelkästään kaivoksesta, vaan myös rikastuksesta, ja rikastus vaatii kemikaalinsa ja omat jätteiden käsittelynsä. Vaikutukset kohdistuvat erityisesti alapuolisiin vesistöihin.

Päätösvallan antaminen kunnalle merkitsee samalla kuntaan kohdistuvien paineiden kasvua. Se tulee tarkoittamaan erillisten ”pro-kaivos-” ja ”ei-kaivosta kuntaan”-tyyppisten vastakkainasettelujen syntyä, jossa kansainväliset kaivosyritykset pyrkivät vaikuttamaan kunnan kaivosmyönteisyyteen erilaisin lupauksin ja toimenpitein muualla maailmassa kokeiltujen ja käytössä olevien käytänteiden mukaisesti.

Kuulemista ilman kuuntelua

Kaivosalalla ei voida puhua avoimesta toimintakulttuurista tai oikeudenmukaisista käytännöistä. Pelkkä kuuleminen ei kaivoskeskustelun demokratisoimiseksi riitä, ellei varmisteta, että kuuleminen ja keskustelu ovat aitoja. Nykyisellään maanomistajat ja kansalaiset kokevat erilaiset kuulemistilaisuudet pelkkinä kaivosyhtiöiden tiedotustilaisuuksina ilman todellista vaikutusvaltaa. Tarvitaan pitkäkestoisia toiminnan arviointeja, joissa kaivoksen vaikutuksia tarkastellaan eri näkökulmista. Mukaan tulevat vihreän siirtymän kannalta oleelliset asiat, kuten asuminen, asuinympäristö, luonnon monimuotoisuus, luonnon tuottamat ilmaiset aineelliset ja aineettomat hyödyt eli ekosysteemipalvelut. Ja näihin kuuluu puhdas vesi. Nämä tulee ottaa mukaan keskusteluun jo malminetsintävaiheessa. Tuleville sukupolville puhdas vesi on arvokkaampaa kuin saastunut kaivosalue.

Avointa keskustelua hankaloittaa, että kansainvälisten kaivosyritysten ja niiden Suomessa toimivien apunimikkeiden toimintakieli on usein englanti. Niin kuulemisissa kuin hallinnon asiakirjoissa

pääpaino annetaan kaivostoiminnan fyysisille ja mitattaville vaikutuksille, joten koko kaivoksesta käytävä keskustelu jämähtää käytännössä insinööritieteiden käsitteiden ymmärtämisen sekä lakitekstien vaikeaselkoiselle tasolle.

Kuulemistilaisuuksien demokraattisuutta pohdittaessa on myös syytä muistaa, että paikallisyhteisöissä ystävyyttä ja ihmisten kanssa toimeen tulemista pidetään tärkeänä, joten kaikki eivät halua julkisesti ottaa kantaa kaivoshankkeisiin, varsinkaan eri mieltä olevien kanssa.

Kaivos on merkityksellinen paikka

Kussakin kaivoksessa on kyse aina määrätystä paikasta, ja kuhunkin paikkaan liittyvät monet rahassa mittaamattomat sosiaalis-kulttuuriset ja emotionaaliset merkitykset. Se voi olla ylisukupolvinen marja- tai sienipaikka tai jokin muu tärkeä paikka, jonka olemassaolon ja käytön kaivos lopettaa. Ja kun kaivosalue joskus vapautuu muuhun käyttöön kaivostoiminnan jälkeen, on kaivosalue muuttunut, ja sen käyttö on jokamieheltä rajoittunutta, sieniä et enää kerää, mutta myös maanomistajan talouskäyttö on osin estynyt esimerkiksi puunkasvatuksen suhteen. Alueella ei voi tehdä ns. tavanomaisia metsänhoitotoimenpiteitä, maapeitettä ei saa enää rikkoa, jotta estettäisiin veden ja hapen pääsy jätekenttään tai sivukivikasoihin. Kaivoksesta nouseva pohjavesi on pilaantunutta ja pohjavedet ovat vaarassa myös laajemmin, kun metallipitoisia kaivosvesiä sekoittuu niihin.

Kaivosalueelta tulevat valumat eivät lopu kaivoksen sulkemiseen, vaan kaivoksen alapuoliseen vesistöön virtaa kaivokseen keräytyvää ja likaantuvaa pohjavettä. Kaivosalueelle kertyvät valuma- ja sadevedet suotuvat patojen ja vesialtaiden pohjapeitteiden läpi alapuoliseen vesistöön ja pohjaveteen. Ympäristö ja terveysriskien kannalta pelkkä jälkitarkkailu ei siksi riitä, vaan vastuullisen kaivostoimijan on myös alati kunnostettava ja kehittyvän tekniikan avulla pyrittävä aktiivisesti estämään pilaantuneiden vesien virtaaminen suljetulta ja maisemoidulta kaivosalueelta alapuoliseen vesistöön ja pohjaveteen. Nykyisten suljettujen kaivosten kohdalla on valitettavasti osoittautunut, että vastuulliseksi itsensä määritelleet toimijat pyrkivät välttämään vastuunsa ja siirtämään sen yhteiskunnan hoidettavaksi.

Epämääräinen paikallinen hyöty

Kaivoksia puolletaan usein aluepoliittisin perustein ja esille nostetaan työllistävyys. Kaivos, jonka odotetaan tuovan kuntaan uusia asukkaita ja hyvinvointia, saattaa pikemmin aiheuttaa kuntatalouteen ennalta-arvaamattomia kustannuksia. Useat kaivospaikkakunnista tehdyt tutkimukset osoittavat, että kaivosyritykset eivät juurikaan hyödynnä paikallistaloutta. Ammattitaitoinen työvoima tulee alueen ulkopuolelta, eivätkä he asetu kaivospaikkakunnalle. Paikkakunnilla itsessään ei ole ammattitaitoista työvoimaa kaivostyöhön, ei tarpeeksi suuria maansiirtourakoitsijoita tai muuta kalustoa.

Kaivoksesta saatava hyöty paikalliselle elinvoimaisuudelle ei ole pysyvää, eikä aina edes kovin selvää. Kunta joutuu suunnittelemaan palveluvarustustaan suhteellisen lyhyen ajanjakson tarpeisiin. Kaikille kuntien satsauksille ei löydy kaivostoiminnan loppumisen jälkeen enää käyttöä.

Nykyisellään kaivostoiminta vaatii vettä, käyttää vettä ja pilaa vettä. Kaivos hyödynnetään kerran, mutta vesistövaikutukset eivät kaivostoiminnan loppumiseen pääty. Ennen kaivostoiminnan aloittamista on saatava varmistus kaivosalueen ennallistamisesta ja sen jälkeen tapahtuvasta valvonnasta. Samalla on varauduttava teknisen kehityksen tulevaisuudessa tarjoamiin mahdollisuuksiin ympäristön tilan parantamiseksi pelkän jätteen kapseloinnin sijaan.

Kestävä kaivostoiminta on jo lähtökohdaltaan mahdottomuus, mutta kaivosten ympäristövaikutuksia on kunkin toimijan pyrittävä aktiivisesti vähentämään. Sovituista korvauksista on pidettävä kiinni. Vahingon kärsijän ei pidä joutua peräämään oikeuksiaan.

Kaivokset käyttävät vesistöjä edelleen viemäreinä, eikä suljettua kiertoa ole. Koska puhtaan veden suojaamisesta ei lakiluonnoksessa mainita, niin lakiluonnos on auttamatta vajaa, eivätkä lain muutokset riitä hälventämään epäilyä lain toimivuudesta, eivät tulevien sukupolvien tarpeista, eivät ympäristön suojelusta, maanomistajien oikeuksien turvaamisesta tai edes maaperän rikkauksien jakamisesta siten, että ne hyödyntäisivät yhteiskuntaa kokonaisuudessaan.

Puhtaat pinta- ja pohjavedet ovat suomalaisille ja koko ihmiskunnalle lopulta tärkeämpiä kuin maaperästä saatavat mineraalit. **Vettä on varjeltava.**